

ТУРИЗМОЗНАВСТВО

DOI: <http://doi.org/10.32589/2412-9321.26.2021.269904>

ІСТОРІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В. ВАСИЛЬЧУК

ORCID ID: <https://orcid.org.0000-0002-6759-4686>

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто особливості екскурсійного обслуговування у загальній структурі туристичного продукту; обґрунтовано визначальні поняття, які базуються на структурному комплексі, що об'єднується у туристичний продукт; визначено основні завдання програми екскурсійного обслуговування; виділено ряд етапів розробки інноваційного екскурсійного продукту; виділено чинники подальшого розвитку екскурсійної діяльності. Описані основні проблеми і вектори розвитку екскурсійної діяльності в Україні, оскільки екскурсійна справа на сьогоднішній день є дуже популярною сферою діяльності. Виявлені основні вектори розвитку екскурсійної діяльності в Україні, які розвиваються у напрямку розширення співробітництва та нарощування потенціалу, відповідності до ринкових тенденцій організації екскурсійної діяльності, активізації вагомості впливу екскурсійної діяльності на розвиток культурного, стійкого, відповідального, доступного і етичного внутрішнього та міжнародного туризму спрямованого на створення нових робочих місць і підприємництва. Також, невичерпні екскурсійні ресурси багатьох регіонів нашої країни разом з глибинним національним духовним корінням і традиціями українського народу дають підставу стверджувати, що саме екскурсії є активним і змістовним засобом гармонізації особистості, її духовного зростання в новій демократичній Україні. Вони є джерелом нової інформації, нових вражень і відчуттів. Сьогодні туристичний сектор української економіки вистояв і продовжує функціонувати. Встановлено, що одним із найактуальніших питань організації екскурсійної діяльності є удосконалення організаційно-економічного механізму з використанням передового досвіду провідних країн-лідерів світу туристичної індустрії, враховуючи туристично-екскурсійний потенціал держави України.

Ключові слова: екскурсія, екскурсійна справа, організація екскурсійної діяльності, історичні етапи туризму.

The article deals with the features of excursion service in the overall structure of the tourist product; substantiated definitions that are based on the structural complex, which is integrated into the tourism product; the main tasks of the excursion service program are determined; There are a number of stages of development of innovative excursion product; the factors of further development of excursion activities are highlighted.. The main problems and vectors of the development of excursion activity in Ukraine are described, since the excursion business is currently a very popular field of activity. The main vectors of the development of excursion activities in Ukraine are identified, which develop in the direction of expanding cooperation and building potential, compliance with market trends in the organization of excursion activities, activation of the importance of the influence of excursion activities on the development of cultural, sustainable, responsible, affordable and ethical domestic and international tourism aimed at creating new jobs and entrepreneurship. Also, the inexhaustible excursion resources of many regions of our country, together with the deep national spiritual roots and traditions of the Ukrainian people, give reason to assert that the excursions themselves are an active and meaningful means of harmonizing the personality and its spiritual growth in the new democratic Ukraine. They are a source of new information, new impressions and sensations. Today, the tourism sector of the Ukrainian economy has survived and continues to function. It has been established that one of the most urgent issues of the organization of excursion activities is the improvement of the organizational and economic mechanism using the best experience of the world's leading countries in the tourism industry, taking into account the tourism and excursion potential of the state of Ukraine.

Key words: excursion, excursion business, organization of excursion activities, historical stages of tourism.

Індустрія туризму від початку створення має свою цікаву історію і хронологію різних подій. На сьогоднішній день туризм став явищем, що увійшло у повсякденне життя всього населення планети. ООН, ВТО визначили ХХІ ст. феноменом туризму. ВТО сприяє організації екскурсійної діяльності шляхом ведення статистики, розробки стратегій та рекомендацій для покращення якості та популяризації туризму у всьому світі. Також, організація, збирає і аналізує велику кількість інформації з програмної діяльності за допомогою веб-сайту в Інтернеті (<http://www.unwto.org>), а також через власні інформаційні стенди на найбільших міжнародних туристичних виставках: FITUR (Мадрид, Іспанія); ITB (Берлін, Німеччина); WTM (Лондон, Великобританія). Сучасний та повністю оновлений веб-сайт ВТО доступний англійською, французькою, іспанською, арабською мовами. Мандрівники мають доступ до основних статистичних даних, програм конференцій і семінарів, календаря туристичних подій, детальної інформації про спеціальні програми тощо¹.

В умовах активізації процесів інтеграції та глобалізації, підвищення мобільності людей та розвитку міжнародних зв'язків історико-культурний потенціал матеріальних і духовних пам'яток країн і народів став не лише важливим чинником формування. Світогляд держави, який також є найважливішим туристичним ресурсом, активно використовується для задоволення туристичних потреб і отримання прибутку. Так, за чисельністю працівників індустрія туризму також стала однією з найбільших у світі – в ній зайнято понад 260 млн. чол., тобто кожний 10-й працюючий. Надходження з туристичних подорожей у світовому масштабі становлять понад 500 млрд. доларів США щорічно. Найбільші прибутки отримують країни Західної Європи та Америки².

Туристичний бізнес стимулює розвиток інших галузей господарства, послуги подорожуючим надають й інші ключові галузі, а саме: транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, торгівля, інше. За результатами наукових досліджень, обслуговування одного іноземного туриста в країні гарантує сукупно десять постійних і тимчасових робочих місць.

Організація екскурсійної діяльності як пріоритетний напрямок індустрії туризму формує у визначених межах економічну, науково-культурну, освітню, екологічну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки в Україні. Сучасні цілі організації екскурсійної діяльності орієнтовані на удосконалення і розвиток в першу чергу внутрішнього та міжнародного туризму, що у свою чергу вимагає якості виробничих і управлінських процесів, які мають бути відображені у гармонізації стандартів із світовими вимогами.

У сучасних умовах в Україні все більш проблематичним стає розвиток туризму. Але туристичний сектор української економіки вистояв і далі розвивається. Нинішня Україна має всі шанси стати доступною державою для подорожей і розвитку своєї історико-культурної спадщини. Так, історико-культурна спадщина відіграє ключову роль у розбудові спроможності України надати відповідь на російську агресію. Отже, Московія використовує історію та ідентичність як зброю для посилення суспільної незгоди. Одним з наслідків «гібридної агресії» стало, знищення культурної спадщини України, яка ніколи в історії нашої держави не зупинялося. Ще, з ХVІІІ ст. розголошувалися імперські укази, якими дозволялося вилучати в Україні усі давні першоджерела та архіви і доставлялися в Москву. Далі, посилалися агентів по всій Європі вишукувати старі мапи, на яких Україна зазначалася окремою державою, а Московщина називалася її правдивим ім'ям – Московія. Ці мапи викупувалися і знищувались. Так, почали відбирати в Україні минуле. Сьогодні ця агресія продовжується. Але, народна мудрість стверджує, що без коріння здатне рости лише

каміння. За допомогою історії ми визначаємося хто ми, звідки походимо, де і які наші початки. Отже, наша держава демонструє високий ступінь стійкості до цих загроз, проводячи більш упевнену політику у сфері ідентичності і при цьому спирається на діяльність державних культурних інституцій і відкритого доступу до історико-культурної спадщини України.

Аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про значну кількість робіт присвячених опису та аналізу розвитку екскурсійної справи України. Серед них наукові розробки таких науковців як В. Бабарицька, А. Галасюк, С. Нездоймінов, О. Любіцева, В. Кифяк, В. Федорченко та ін³.

Екскурсознавство як навчальна дисципліна має важливе значення в сучасних умовах для підготовки фахівців туристичної галузі. На сьогоднішній день більше ста закладів вищої освіти в Україні займаються підготовкою кадрів, у спеціалізованих вузах викладається ця дисципліна (Спеціальність 242 «Туризм»). Це зумовлено глобальними тенденціями росту сектору туризму і вимагає системної координації, кооперації, консолідації та конвергенції між усіма учасниками ринку, що залучені в процес підготовки кадрів для індустрії туризму. Розбудова індустрії туризму потребує кваліфікованих фахівців з усіх спеціальностей. Тому зараз функціонує система підготовки кадрів усіх управлінських рівнів. Спеціальна фахова освіта для туристичної галузі здійснюється в навчальних закладах різного рівня акредитації, більшість з яких – вузи, що надають кваліфікацію бакалавра, та проводять набір магістрів на відповідні спеціальності. Навіть в умовах війни відбувається підготовка фахівців з туризму у класичних університетах Києва, Львова, Харкова, Дніпра, Миколаєва, Одеси, Запоріжжя, Івано-Франківська, Чернігова, Чернівців та ін.

Сучасні умови поставили нові виклики. Так, дистанційне навчання в Україні набуває все більшої популярності. Університети долучаються до навчання студентів дистанційно, створюються центри дистанційної освіти. «Змішані системи навчання поєднують традиційні методи навчання із застосуванням інформаційних і комунікаційних технологій. Це поєднання традиційного та дистанційного навчання надає можливість використати переваги обох форм навчання. Основними перевагами використання змішаного навчання є: поліпшення якості навчання; зацікавленість студентів до навчання; забезпечення ефективних інструментів управління навчанням; збільшення чисельності осіб, які отримають доступ до якісної освіти; зміна ролі викладача»⁴.

Із збільшенням обсягу екскурсійних послуг на ринку організованого туризму цей напрямок наукових і практичних досліджень отримав особливу увагу, що викликано різними причинами. Головна це гібридна війна. Також, це підвищення культурного й освітнього рівня суспільства і розширення цілей самого туризму. Перебуваючи на відпочинку, сучасні мандрівники туристичних послуг бажають також задовольнити й інтереси пізнання, освіти і духовного розвитку. Відповідно до рекомендацій ВТО даний комплекс повинен включати не менш, ніж три послуги у вільній комбінації. Згідно із Законом України «Про туризм» (1995 р.) в Розділі I. Загальні положення, Стаття 1. Визначення термінів, вживається вираз – «туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)»⁵. З огляду на історичний розвиток вітчизняного та міжнародного туризму,

а також сучасної національної законодавчої бази екскурсії стають наступною характерною туристською послугою, причому іноді граючу головну роль при виборі регіону подорожі. Сьогодні, зростає пропозиція суто екскурсійних програм, тобто турів, основною метою яких є відвідування й знайомство з історико-культурною спадщиною країни. Отже, відповідно сформувався окремий вид туризму – екскурсійний туризм.

Екскурсія (латин. «excursio» – поїздка) є невід’ємною складовою туризму. В українську мову це слово проникло в XIX ст. і спочатку означало «вибігання, військовий набіг», потім – «вилазка, поїздка». Пізніше відбулася видозміна цього слова за типом імен на «ія» (екскурс + ія). 1882 р. у своєму словнику В. Даль, писав: «екскурсія – прогулянка, вихід на пошук чогось, для збирання трав та ін.». Так, за поняттям «екскурсія» закріплюються такі характеристики, як цілеспрямованість, тобто відвідування певних місць з конкретною метою, та невіддалений і короткотривалий характер поїздки чи прогулянки. Якщо дивитися на розвиток туризму в англomовному середовищі то слово «екскурсія» це словосполучення «тур з гідом» (guided tour). В енциклопедичному словнику «Macmillan Dictionary» це поняття тлумачиться як короткочасна мандрівка до місць і споруд з особою, яка розповідає про побачене.

Розвиток короткочасної мандрівки – екскурсії пройшов великий історичний шлях, перш ніж досягти свого сучасного стану. Історія людства постійно пов’язана з війною. Держава та війна пліч-о-пліч крокують століттями та продукують один одного, згідно класичного вислову Чарльза Тілі. Історичні епохи впливали на екскурсії. які виконували різні завдання. Сучасна історія екскурсійної справи в Україні налічує понад сотні років. Сьогодні вона є органічною частиною історії, культури нашої держави, її історичних етапів. Екскурсія показує, як розвивалася національна самосвідомість, культурний рівень суспільства в той чи інший історичний період. Процес пізнання людиною навколишнього світу тісно пов’язаний з подорожами, мандрівництвом, військовими походами, розвитком науки та ін. Отже, первісні люди подорожували, їм була притаманна природна цікавість, вони хотіли дізнатися, як живуть інші племена, чи подивитися на інші землі. Люди заселили всі континенти, проникли в Австралію й Америку. Рід людський в своєму розвитку пройшов кілька великих епох, які дістали в історичній науці назву суспільно-економічних формацій⁶.

Першою суспільно – економічною формацією була первіснообщинна, тоді з’явилися перші міграції населення світу. Як приклад, можна навести найяскравішу археологічну культуру епохи енеоліту Трипільську культуру. Так, перше поселення цієї культури було відкрито в 1893 р. В. Хвойкою біля села Трипільля на Київщині. Утворилася Трипільська культура на основі давніших автохтонних (грец. – місцевих, корінних) культур та неолітичних культур Балкано-Дунайського регіону і несла в собі традиції перших землеробських протоцивілізацій Близького Сходу та Південної Європи. Основним заняттями трипільців було землеробство. Також, з виникненням скотарства люди здійснювали тривалі переходи в пошуках пасовищ, прокладаючи стежки і запам’ятовуючи їх. Нерідко пастухи відзначали свій шлях спеціальними знаками на місцевості. З розвитком примітивного землеробства значно розширився інтерес людини до територіального розміщення рослинного світу. Людина переміщувалася в пошуках більш краших і родючих земель і навіть прагнула змінити ландшафт земель, непридатних для посівів.

Протягом віків вода відігравала знакову роль у житті людини. Водоймища, навколо яких поселялись люди, потрібні були їм не тільки як джерело необхідної для життя, а і як місце добування їжі, і як перешкода, що захищала від раптових нападів,

і як зручний шлях сполучення і торгівлі. Первісна людина спочатку використовувала течію води, а потім і силу вітру. Орієнтирами на море служили сонце і зірки. Розвиток торговельних зв'язків з іншими країнами спонукав людей відправлятися в далекі невідомі землі. Першим видом транспорту можна вважати човен. Наявність водних шляхів багато в чому визначала й спосіб пересування стародавніх мандрівників: корабель став основним транспортом стародавнього світу. Мандрівництво і походи в стародавні часи були вкрай далекі від сучасного їхнього розуміння: вони мали переважно військово-завойовницький, колонізаційний або торговельний характер, а їхня специфіка залежала від багатьох факторів: географічного розташування країн, природнокліматичних особливостей, наявності ресурсів. Найдавніші цивілізації виникали або в долинах рік, або на узбережжях морів.

Характер подорожей на першому етапі розвитку був здебільшого стихійним і вимушеним. Перші первісні мандрівні потоки формувалися під впливом чинників, що сягають історією давніх епох. Це пояснюється намаганням людини пізнати навколишній світ, встановити зі сусідніми народами торговельно-економічні, культурні й інші зв'язки.

Віра та розвиток торгівлі призвели до появи подорожей з метою розповсюдження релігії і реалізації товарів поза місцем їхнього виготовлення. З'явилися перші держави середньовічного світу, суспільний порядок яких був заснований на релігійних засадах. Це спонукало будівництво культових споруд і подальший розвиток різного типу заїжджих дворів, торговельних компаній та ярмарків. Торговці вимагали нових відомостей про країни. Вважається, що мандрівництво почалося в момент, коли поїздки втратили торговельне значення. До перших міграцій подібного роду належать подорожі релігійного характеру, які в давньому Єгипті відзначаються вже в IV ст. до н.е. Але недоліки густої мережі гарних доріг, місць нічлігу та харчування, які з'явилися тільки в давній Греції та Римі, ускладнювали перші подорожі. Крім цього, мандрівництво у той час не становило джерела доходів.

Розмаїття форм і цілей подорожей у стародавньому світі особливо яскраво виявилось в епоху античності. В Давній Греції зародилися й спортивні подорожі: учасники та глядачі Олімпійських ігор збиралися з усієї країни. Які відбувалися на честь Зевса Олімпійського кожні чотири роки, влітку, в Еліді (області на північному заході Пелопоннесу) у Священному місті Олімпії біля підніжжя гори Олімп і пагорба Кроноса – Кроніона. Олімпійські ігри проводилися з 776 р. до н.е. Учасники й гості з'їжджалися з усією Грецією, а також із грецьких міст-колоній. Для розміщення учасників споруджувалися намети, організовувалися площадки для тренувань; установлювалися також намети і для розміщення гостей, організовувалося їхнє побутове обслуговування. З нагоди Олімпіади завжди влаштовувався великий ярмарок, для організації якого спеціально зводилися торговельні ряди. Гості Олімпії, крім відвідування спортивних заходів, які проводилися на олімпійському стадіоні, що вміщував 40 тис. У цей час подорожі греків і римлян характеризуються свідомістю й науковою пізнавальністю⁷.

Однією із форм мандрівництва були виїзди в лікувальні місцевості. При мінеральних джерелах або поблизу святих місць зводилися об'єкти, що нагадують сучасні санаторії. Лікувальні місця славилися більшим комфортом послуг і розмаїтістю розваг. Крім місць лікування римляни охоче проводили час у горах та біля моря. Цікаво але це плинуло на майбутнє мандрівництва в Україні. XI – X ст. до н.е. у Північному Причорномор'ї з'явилися киммерійці, які в VII ст. до н.е. були витиснуті скіфами, що частково асимілювалися з ними. Незважаючи на те, що і киммерійці, і скіфи вели кочовий спосіб життя, про будь-які серйозні переміщення даних племен

невідомо. Про появу перших осмислених подорожей, що проходили територією сучасної України, можна говорити тільки після колонізації Криму. Приблизно у VII ст. до н.е. почалася грецька колонізація Криму. Вихідці з найбільшого грецького міста в Малій Азії – Мілета в першій половині VI ст. до н.е. заснували на березі Боспору Кіммерійського (Керченської протоки) місто Пантікапей (знаходився на території сучасної Керчі). Будівництво міст-портів сприяло активному розвитку торгівлі, а також давало можливість грецьким мандрівникам відвідувати новоосвоєні землі. Саме завдяки їхнім спостереженням, до нас дійшли деякі описи того, як жили наші далекі предки. Давньогрецький історик Геродот (484 – 430 рр. до н.е.), побувавши в Криму і країні скіфів, присвятив їй опис в своїй дев'ятитомній «Історії». У ній він дає характеристику основним рікам України (при цьому Дунай греки називали Істр, Дністер – Тірас, Південний Буг – Гіпаніс, Дон – Танаїс, Дніпро – Борисфен), наводить етнографічні особливості, описує природу. Геродот подорожував протягом з 455 по 445 рр. до н.е., і всі свої спостереження виклав у 9 книгах, кожна з яких назвалася по імені однієї з муз. У своїй знаменитій праці «Історія» Геродот описав не тільки історію багатьох народів, а й етнографічні прикмети, тобто опис рис обличчя, кольору шкіри, типу одягу, побуту, обрядів, народних прикмет, загального укладу побуту тощо. Він вважається одним з перших у світі авторів мандрівних нотаток. Будучи відомим істориком та мандрівником, він з деякою іронією переказував історії почуті під час мандрівок того часу. Територію сучасної України також відвідав Страбон (64-23 рр. до н.е), зокрема він побував у горах Тавра, його спостереження призвели до створення «Географії» в 17 книгах, що збереглися до наших днів. Грецький історик Арріан, що жив у II ст. н.е. у своїх «Описах подорожі по Понту Євксинському» спробував дати характеристику народам і країнам, розташованим по берегах Чорного моря. Цікаво що, про високий рівень народної і професійної медицини на теренах України свідчать археологічні пам'ятки періодів Трипільської й Черняхівської культури та пам'ятки, знайдені під час розкопок поселень кіммерійців, скіфів, сарматів, антів. Стародавня антична медицина та медицина східних країн позитивно вплинула на українську медицину⁸.

Епоха середньовіччя відрізнялося значним уповільненням мандрівницького руху. В III – II ст. до н.е. змінюється етнокультурна карта Південно-Східної Європи, що було пов'язано з появою кочових племен сарматів, які, вийшовши з волзько-уральського регіону, з'явилися у степах Північного Причорномор'я і витіснили звідти скіфів. Початок середньовіччя ознаменувалося «Великим переселенням народів». Так, інформацію про слов'янські землі та їх населення того часу містять твори Ібн-Хордадбега (IX ст.), Ібн-Фадлана (X ст.), Аль-Масуді (X ст.) та Ібн-Даста (IX-X ст.). Останній відзначає, що мешканці українських земель «гостей шанують і добре поводяться з чужинцями»⁹. Так, арабські вчені-мандрівники IX – XIV ст. зробили значний внесок у відкриття нових земель, значно розширивши уявлення античних авторів про навколишній світ, познайомили Захід зі Сходом.

В середні віки і подальші століття подорожі, нагадуючі мандрівництво були також розповсюджені переважно в Європейських країнах, однак вони носили епізодичний характер і не відрізнялись масовістю. Виникнення безліч держав з нестабільною внутрішньою ситуацією викликало створення політичних бар'єрів, незнаних раніше. Тільки в VII – VIII ст. н.е. були відновлені активні поїздки в релігійних цілях. З формуванням релігійних напрямків заявила ще одна багато чисельна категорія мандрівників – пілігрими.

Міграційні процеси, характерні для початку нової ери, призвели до великого розселення слов'ян, що спочатку проживали між ріками Вісла і Тиса, вглиб Східної

Європи. Поступово слов'яни, що асимілювали із стародавніми русичами, фінно-уграми, балтами та іншими племенами, що населяли в той час Східну Європу, розселилися на великій території від Ладоги до Чорного моря з півночі на південь і від Закарпаття до Середньої Волги із заходу на схід.

Київська держава стала основним транспортним торгівельним вузлом. Було сформовано два найважливіших торговельних шляхи: шлях «з варяг у греки», що з'єднував Чорне та Балтійське моря, і Волзький великий торговельний шлях, що простягався з Новгороду по ріках Ловаті, Західній Двіні та Волзі у Каспійське море. Подорожі княгині Ольги в IX ст. по Русі та її візит до візантійського імператора Костянтина Багрядородого в Константинополь. Після прийняття християнства найсильнішим мотивом для подорожі стало па 988 р. прийняття християнства Володимиром на Русі сприяло розвитку паломництва. Першим мандрівником-паломником слід назвати Св. Антонія з Чернігівщини (кінець X – початок XI ст.), засновника Києво-Печерського монастиря. XV ст. після захоплення турками-османами Константинополя, внаслідок чого було втрачено багато християнських святинь, а безпосередньо паломництво в період XV – XVI ст. стало пов'язаним із безліччю небезпек, кількість прочан в Святу Землю різко скоротилася.

XV-XVII ст. ввіз у Європу перевершував вивіз, а за товари доводилось платити золотом. Безпосередньою причиною відкриття були пошуки шляхів у Індію та Китай. Сухопутна торгівля була небезпечною, особливо після розпаду монгольської імперії та турецьких завойовників. Далі, з'явилися європейські міста з романською та готичною архітектурою. Відкрито нові землі і материки (Америка в 1492 р.), винайдено книгодрукування (1445 р.), засновано університети (XII ст.). Було винайдено маятник (1657 р.) і лічильний (1623 р.) годинники, мікроскоп (1590 р.), паровий котел (1681 р.), манометр (1663 р.). Також, вперше застосовано у війнах вогнепальну зброю, що призвело до появи вогнепальних поранень. З'являється поштовий зв'язок. Розвиток мореплавства в Нові часи сприяв становленню наукової астрономії. Саме в астрономії було зроблено відкриття, що завдали нищівного удару старій системі поглядів на будову Всесвіту. Ця системою, що базувалася на поглядах Арістотеля і Птолемея, у центрі світу була розташована Земля, навколо якої оберталися Місяць, Сонце та зорі¹⁰.

XVI ст. датуються перші відомості про рекреаційні особливості окремих місцевостей України, зокрема про мінеральні лікувальні води Моршина, Немирова, Поляни, Синяка, Великого Любіня. Воду з мінеральних джерел Немирова місцеве населення із лікувальними цілями використовувало ще в XV ст. Мінеральні води міста Шкло почали активно використовувати у XVII ст. З'являється мода на лікування та загалом на відпочинок «на водах». Так, українська знать починає активно освоювати рекреаційно-туристичні центри Західної Європи: Італії, Австрії, Франції та Німеччини. У XVIII ст. подорожував різними країнами визначний український мандрівник Василь Григорович-Барський.

Наприкінці XVIII ст. в Європі розпочалася промислова революція (промисловий переворот), тобто перехід від мануфактурного виробництва до фабричного, від ручної праці до машинної. Внаслідок розвитку фабричного способу виробництва відбувається чіткий розподіл робочого часу, відділеного від людини та вільного часу, що знаходиться в повному розпорядженні робітника. Окрім цього промислові революції XVIII-XIX ст. призвели до значного зростання робочого часу в порівнянні з античністю та середньовіччям. Технічний прогрес та соціальна боротьба робітників, а також зростаючий добробут суспільства обумовили поступове зменшення робочого часу на користь вільного: введення гарантованих відпусток без збереження

заробітної платні, а пізніше зі збереженням заробітної платні (в Німеччині вперше відпустки були встановлені Законом про державних службовців 1837 р.).

XIX – початок XX ст. туризм як соціальне явище став одним із багатьох шляхів вкладання коштів з метою задоволення потреб у раціональному відпочинку, розвагах, виконанні релігійних призначень, лікуванні та рекреації. Підвищення якості та надійності транспортних перевезень у сукупності з їх подешевшенням, а також поступове скорочення робочого часу обумовили суттєве збільшення потоків подорожуючих. Цей період характеризується зародженням екскурсій, першим впровадженням їх у практику роботи навчально-виховних закладів. 1843 р. Т. Кук – перша комерційна туристична поїздка з Лейстера в Лафборо. 1847 р. він створив туристичне товариство, яке розповсюджувало білети (путівки) не тільки в Англії, а й за її межами. Т. Кук вперше створив специфічний туристичний продукт – тур, уклавши угоди із залізничниками і пароплавними компаніями, готелями та ресторанами на обслуговування туристів. Його ідею підхопили і в 40–50-х роках XIX ст. відкриваються перші туристичні бюро в світі.

Середина – кінець XIX ст. починається формування в Україні туристських регіонів екскурсій надалось значно більшого значення, насамперед, науковим і освітнім. Першим таким регіоном був Крим. З 1824 р. по 1848 р. прокладається гірське шосе, а з 1861 р. йде і залізничне будівництво. Усе це створювало передумови для курортного освоєння краю. Так, в Ялті виник «Гурток аматорів природи, гірського спорту і Кримських гір». 1890 р. в Одесі організовується Кримський гірський клуб з філіями в Ялті та Севастополі. У 1905 р. клуб перейменували на Кримсько-Кавказький. З 1891 по 1915 р. видається журнал «Записки Кримського гірського клубу», в якому публікуються звіти експедицій, описуються маршрути подорожей та екскурсій. Даний етап характеризується зародженням екскурсій, першим впровадженням їх у практику роботи навчально-виховних закладів. Ініціаторами таких екскурсій-прогулянок виступали педагоги-просвітителі. Завдяки прогресивним педагогам і методистам рекомендації про проведення шкільних екскурсій знайшли відображення у «Статуті народних училищ» 1786 р., «Шкільний статут» 1804 р. рекомендував не тільки влаштовувати прогулянки (екскурсії) у природу, але й до поміщицьких мануфактур, майстерень ремісників та інших підприємств.

Початківцями в цій справі стали декілька навчальних закладів України: Сімферопольська чоловіча гімназія, Сімферопольське реальне училище, Київська перша гімназія, Києво-Печерська гімназія, Сумське реальне училище, Єкатеринодарська міська гімназія, Єкатеринославська чоловіча гімназія та Житомирська чоловіча гімназія.

Екскурсії, що проводилися, можна поділити на два типи – багатоденні і одноденні. До перших належали подорожі, що організовувалися на далекі відстані з поїздками до інших міст і навіть країн. Другі обмежувалися відвідуваннями місцевих промислових підприємств, культурних пам'яток, музеїв, метеорологічних станцій, походами до лісу, річки та інші місця. Багато шкіл прагнули зробити ці екскурсії обов'язковими і відводили для них значну частину Історія фізичної культури та спорту в Україні навчального часу. Окрім освітніх цілей, екскурсії були призначені для оздоровлення учнів. Таким чином, екскурсій надалась систематичний, планомірний характер, з чітко зваженим і продуманим освітнім матеріалом. Однак, незважаючи на певні зусилля держави, екскурсійна справа в освітніх установах просувалася дуже повільно. Відсоток навчальних закладів, що організовували для своїх учнів подорожі, залишався низьким. Особливе значення в організації оздоровлення та активного відпочинку учнів мали літні дачі-колонії. Головна мета таких колоній полягала в

оздоровленні хворих дітей із малозабезпечених сімей. На території України перша літня дача-колонія почала працювати в Одесі в 1895 р. Її засновником стало Одеське товариство сприяння фізичному розвитку дітей. Цього ж року була відкрита літня колонія для учнів початкових єврейських шкіл (м. Одеса) та літній шкільний табір у Катеринославі.

На початку XIX ст. території України перебували під владою Османської, Австро-Угорської, Російської імперій. У зв'язку з цим поява туристсько-екскурсійної справи спостерігалася впродовж цього періоду і супроводжувалось зростанням інтересу освіченої частини населення до мови свого народу, його історико – культурної спадщини тощо, сприяло появі туризму як форми та способу пізнання свого краю. На той час набули значного поширення мандрівки та подорожі. Активно їх здійснювали українські студенти в Галичині. Насамперед це були молоді люди, які відчули потребу в поглибленому вивченні джерел національної самобутності, народних звичаїв, фольклору, культурної спадщини. Як свідчать числені матеріали, в мандрівках брали активну участь такі відомі особи, як Я. Головацький, І. Вагилевич, І. Франко, І. Нечуй-Левицький та ін. Немає сумніву в тому, що ці мандрівки відіграли важливу роль в національному вихованні тогочасної молоді. В цей період І. Франко зацікавився через М. Драгоманова туристсько-екскурсійними справами на Закарпатті, де він активно займався дослідженням цього регіону. У 1895, 1896 рр. М. Драгоманов побував на Закарпатті і намагався залучити ряд галицьку інтелігенцію до дослідження Угорської Русі. Серед них був і І. Франко. Але, ще в 1883 р. І. Франко організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», згодом «Кружок для мандрівок по наших краях». Результатом його постійних мандрівок стали числені публікації фольклорних та етнографічних матеріалів. В альманасі «Ватра» І. Франко писав: «Та найважливішою працею в цьому відділі є праця самого видавця альманаха, В. Лукича, про «Угорську Русь», де вперше зібрано силу цікавих і розпорошених відомостей про цю маловідому і майже забуту дільницю українського народу»¹¹. У передмові до своєї статті «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.» І. Франко згодом напише: «Одною з таких невідомих досі територій я вважаю нашу Карпатську Русь, тобто весь обшир карпатських гір, заселений русинами, починаючи від Спішу на заході і доходячи до Кімпалунга на Буковині ...».¹²

Значну роль у цей період відіграють перші краєзнавчо-туристичні сб'єднання, гуртки, клуби тощо. Особливою популярністю на той час користувалися спеціалізовані екскурсії – ботанічні, геологічні, археологічні. На рубежі XIX–XX ст. в екскурсійному житті Львівщині свою роль починають грати комерційні структури. Наприкінці XIX – початку XX ст. на теренах Західної України почали виникати різні молодіжні організації.

11 лютого 1894 р. В. Нагірний заснував у Львові спортивне товариство «Сокіл». Згідно зі статутом завданням товариства було: «виховання його членів фізичної культури та енергії духу». Цієї мети досягали шляхом фізичних вправ, різних спортивних змагань, пожежних вправ. На початку XX ст. з'являються товариства «Сокіл» на всій території Східної Галичини, охопивши, зокрема, Покуття й Галицьку Гуцульщину. Українське пожежно-гімнастичне товариство «Сокіл» наслідувало польський і чеський сокільські рухи і ставило перед собою головне завдання – просвіта членів «... через спільні вправи, спільні прогулянки і відчити»¹³.

Ідеологічною і моральною платформою становлення товариства були 9 заповідей: 1. «С» – це символ – Свободи. 2. «С» – стремить – виховати здорове тіло і душею молоде покоління української нації. 3. «С» – це свідомий, карний, слухняний громадянин української нації. 4. «С» – вчиться – єдності, карності, послуху, стаючи

у ряд. 5. «С» – слухаєш лише наказу виборної старшини. 6. «С» – пам'ятає, що: Світ посідає той – хто його здобуває. Ділами – не словами. Не плачем – а мечем! Байдужі – гинуть! Нероба – стає рабом! Не лебедіти – але стреміти! 7. «С» – дбає про: “Народну честь. Сміле око. Сильні груди. Мало слів, а Діл багато!” 8. «С» – любить Україну. 9. «С» знає тільки один клич українця: «Все вперед! Всі враз!»¹⁴.

У 1902 р. існував лише один головний осередок у Львові, але, з 1902 р. почали масово виникати товариства по всій території Східної Галичини. Зокрема, у 1902 р. їх виникло 5, 1903 р. – 64, 1904 р. – 100, 1905 р. – 73, 1906 р. – 76, 1907 р. – 54 і т. д.

5 травня 1900 р. в с. Завалля Снятинського повіту К. Трильовський створив спортивно-пожежне товариство «Січ». Відтоді у покутських і гуцульських селах стали звичними вправи «січовиків» і «січовичок» під маршову музику з топірцями. Січові свята, на які збиралися тисячі українців, справляли на очевидців неабияке враження. На початку ХХ ст. осередки «Січі» поширилися по всьому терені Галичини та Буковини, Закарпатті та в середовищі української еміграції в США, Канаді, Німеччині, Австрії, Чехословаччині. Перед Першою світовою війною на їх основі почали виникати організації для військового вишколу молоді – «Січові Стрільці».

Чимало глядачів збиралося на великі Січові свята, під час яких «січовики» та «січовички» в народних строях, оперезані «лентами» в один такт виконували вільноручні вправи та «вежі»: хлопці вправлялися з топірцями, а дівчата – з хустинами. А поява кінних загонів із малиновими прапорами створювала ілюзію повернення козацтва... Останнє таке велелюдне дійство відбулося у Львові 28 червня 1914 року, коли там проходив Краєвий Здвиг «Січей», «Соколів», «Січових стрільців» і «Пласту», присвячений 100-річчю Тараса Шевченка. На жаль, це свято закінчилося достроково. Саме під час цих урочистостей, на яких був присутній австрійський намісник Галичини Вітовт Коритовський, стало відомо, що в Сараєвому вбили ерцгерцога Фердинанда. Свято припинили. Бо потім була війна¹⁵.

У 1911 р. засновано «Пласт» П. Франком, І. Чмолою та О. Тисовським. Далі, гуртки виникли в інших містах. Найголовнішим напрямом діяльності Пласту були туристські походи та створення мандрівних і постійних таборів, де молодь набувала фізичного й військового вишколу, підвищувала свою національну свідомість.

Також, з метою релігійно-морального виховання молоді застосовувались паломницькі екскурсії. Об'єктами таких екскурсій у Львівській області були: костел Пресвятої Діви Марії у місті Стрий церква Святого Юра у місті Дрогобичі та ін. 1921 р. у Львові почав діяти «Кружок любителів Львова» засновником якого був відомий історик І. Крип'якевич. Спочатку його члени організовували екскурсії, або так звані проходи по Львову, згодом маршрути екскурсій пройшли через околиці Львова. У 1932 р. побачив світ путівник І. Крип'якевича «Історичні проходи по Львову». Сам І. Крип'якевич неодноразово виконував обов'язки екскурсовода, гіда. З утворенням товариства «Пласт» у 1924 р., одним з засновників якого був І. Крип'якевич, 24 листопада 1924 р. починає діяти й екскурсійна комісія при товаристві. На першому засіданні комісії були розглянуті плани організації прогулянок Львовом там його околицями. Вивченням рідного краю займалися як окремі українські установи і товариства, так і національно свідомі представники інтелігенції і селянства.

Далі почав розгортатися масовий науково-екскурсійний рух. Було зроблено перші кроки щодо організації та проведення літературно-мистецтвознавчих екскурсій; де екскурсоводами, як правило, виступали вчителі літератури та малювання. 16 листопада 1917 р. за підписом генерального секретаря народної освіти, а з січня 1918 р. першого міністра освіти УНР І. Стешенка були поставлені завдання перед директорами шкіл всіх відомств, підрозділами про національне виховання у школах,

підкреслено необхідність організації екскурсій та подорожей, де б учні на власні очі змогли побачити видатні пам'ятки нашої славної минувшини. Українська інтелігенція дбала про піднесення національної свідомості й одним з головних засобів у цій справі було визнано так званий екскурсійний метод. Екскурсійною справою в УНР займалися й профспілки, які ставили собі за мету сприяти культурному розвитку своїх членів. З 1918-1921 рр. при Департаменті позашкільної освіти Міносвіти був створений екскурсійний відділ, який очолила директор Департаменту С. Русова, видатний педагог і культурний діяч.

Також, на радянській території після революційних потрясінь поступово відроджується екскурсійна діяльність. 1928 р. Об'єднане екскурсбюро замінило АТ «Радянський турист»; в Україні ЕВМ замінило Українське мішане пайове екскурсійне товариство. Ця організація продовжувало розширення мережі екскурсійних баз і пунктів, сприяло розвитку подорожей та екскурсій трудящих за пільговими цінами. З 1923-1936 рр. працювала РТТ, як громадська туристична організація Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму та екскурсій. 1929 р. в було створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму («Інтурист»). Але, це було недовго, сталінська адміністративно-бюрократична система почала ліквідувати громадські організації, беручи їх під свій контроль. У 1936 р. було утворене Туристсько-екскурсійне управління і справа розвитку внутрішнього туризму в УРСР перейшла до рук профспілок. 1933 р. Відбулося злиття ДАТ «Інтурист» з Всесоюзним акціонерним товариством «Готель» з'явилося Всесоюзне акціонерне товариство з іноземного туризму радянського союзу – ВАТ «Інтурист». ТЕУ відновили свою діяльність в 1945 р. Після закінчення війни розпочалася відбудова старих і спорудження нових курортів

У 1962 р. було створено Республіканську раду з туризму, яка взяла на себе керівництво організованого та самодіяльного внутрішнього туризму, а в 1969 р. утворено Центральну раду з туризму та екскурсій ВЦРПС та її структуру в Україні – Українську республіканську раду з туризму та екскурсій – керівний орган внутрішнього туризму в Україні до 1991 р.

У 1957 р. було створенно Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник». У 1969р. було утворене Українське відділення БММТ «Супутник», а з грудня 1972 р. – БММТ «Супутник» України, що керувало мережею бюро в містах і областях республіки. Отже, 70-80-х роках ХХ ст. туризм в Україні розвивався переважно в рамках трьох монопольних організацій: «Інтуриста», «Супутника» та Центральної ради з туризму та екскурсій через їх структури в Україні.

Так, ці роки можна назвати добою становлення радянського туризму й екскурсій. В той час як туризм на території УРСР був підпорядкований адміністративно-командній системі управління, на західних українських землях спостерігалися аналогічні за змістом, але відмінні за формою процеси. Екскурсійний туризм став могутньою ідейно-виховною зброєю в руках тоталітарної держави.

З реорганізацією Української республіканської ради з туризму на раду з туризму та екскурсій посилюються вимоги до здійснення екскурсійної діяльності. На зміну моделі масового туризму все впевненіше постає модель сталого розвитку, в межах якої найбільш ефективними видами туризму виступають саме екологічно-орієнтовані види. Український педагог-новатор В. Сухомлинський організував школу під голубим небом для реалізації виховного потенціалу природного оточення. Разом з учнями він проводив прогулянки в ліс, поле, на луки, де діти ходили босоніж, дихали цілющим повітрям, захоплювалися простором і неповторною красою природи. В. Сухомлинський в творі «Серце віддаю дітям» писав: «Не

зубріння, а цікаве, різноманітне інтелектуальне життя, що проходить у світі казки, гри, краси, музики, фантазії, творчості – таким буде навчання моїх вихованців. В. Сухомлинський увійшов в історію української школи як творець «школи радості» – оригінальної системи освіти та виховання дітей, що спирається на ідеї самоцінності та неповторності кожної особистості, вільного її розвитку. Нажаль, такі педагогічно-новатори були одиниці в Україні.

Далі, перехід туризму з ідеологічної сфери до ринково-комерційної викликав не тільки проблеми підприємницького характеру, такі як його валютне регулювання, оподаткування, але й необхідність створення нової структури управління туризмом, структури туристичної галузі. Почалася «велика руїна» яка продовжувалася не один рік.

У 1992 р. було створено Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України. 15 вересня 1995 р. вийшов Закон України «Про туризм». В ньому вказані пріоритети державної політики в галузі туризму, основні завдання у справі його перетворення на високорентабельну галузь економіки та засіб культурного розвитку громадян. Із зростанням національної свідомості, інтересу до минулого й сьогодення своєї Батьківщини, до її пам'яток знову почався рост попиту на екскурсії як джерело знань. Були відновлені добре знайомі маршрути по святих місцях, старовинним замкам.

У жовтні 1997 р. Україна стала Дійсним членом Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО) – головної міжнародної міжурядової організації у сфері подорожей і туризму, яка є виконавчим органом ООН і займається активізацією та розвитком туризму, розробкою і впровадженням світової туристичної політики. Це значно підвищило імідж і авторитет нашої держави в туристичному співтоваристві, створило передумови подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку з залученням до інформаційної мережі, інвестиційних пропозицій, системи професійної підготовки, наукових досліджень, відкрило нові можливості налагодження взаємовигідної співпраці з країнами-членами на всіх рівнях: двосторонньому, багатосторонньому, регіональному, ознайомлення з передовими надбаннями найбільш розвинутих туристичних держав світу¹⁶. У вересні 1999 р. на 13-й сесії Генеральної асамблеї Всесвітньої туристської організації, що проходила у м. Сантьяго (Чилі), Україну було обрано до Виконавчої ради ЮНВТО – керівного органу цієї впливової міжнародної організації.

16 березня 2017 р. український уряд схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Цей документ було розроблено з метою створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь. Так, запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму. Стратегія визначає інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, який у визначених межах передбачає удосконалення та розвиток екскурсійного обслуговування. Одним із основних напрямків реалізації Стратегії в аспекті екскурсійної діяльності є впровадження міжнародної системи якості послуг за такими напрямками, як організація роботи гідів-перекладачів та екскурсиводів¹⁷.

Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав. Безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, інших суб'єктів туристичної діяльності та їх об'єднань.

Незважаючи на високий туристичний потенціал України гальмується як подальше планування створення нових туристичних зон, так і можливість залучення масштабних інвестицій. Московська агресія на східних територіях України, анексія Криму, негативно впливає на розвиток туризму в Україні. В цих умовах в Україні все більш проблематичним стає розвиток екскурсійної діяльності. Але, сучасна активна політика всіх інституцій туризму сприяє формуванню в державі нового почуття громадянської ідентичності, базованої на цінностях довіри, толерантності, відкритого доступу до історико-культурної спадщини України. Різноманітна історична та культурна спадщина України є невід'ємною складовою світового культурного надбання, що неодноразово визнавалося міжнародною спільнотою.

Згідно з документами ВТО, зокрема Допоміжного рахунку туризму (ДРТ), «внутрішній туризм включає діяльність відвідувачів-резидентів у межах певної країни». У 2018 р. дані ВТО вказували що, в усьому світі було здійснено близько 9 мільярдів внутрішніх туристичних поїздок, і це у 5 разів більше, ніж міжнародних.

Також, цікавим рішенням в організації екскурсії на сучасному етапі є віртуальні 3D-тури. Це інший світ, для віртуальних екскурсантів завжди у відкритому доступі всі зали і території музеїв, і це безумовна перевага такої екскурсії. Отже, блогер має досить великий вплив на людей. Одним з яскравих прикладів таких блогерів є Н. Дорошкевич, який у вересні 2019 р. зняв та опублікував у соціальних мережах відео власного виробництва «Мій дім – Україна», в якому показав красиві та невідомі місця України. У відео зокрема потрапили кадри: колишньої військової радіолокаційної станції на Буковині «Памір», Актовського каньйону, Київського моря, Олешківських пісків, тунелю Кохання, Кладовища літаків, Гірського Ока, Долини привидів, Рожевого озера тощо. Автор відео зауважив, що для пошуку прекрасного та чогось нового не обов'язково їхати далеко та витратити багато коштів, варто лише озирнутись навколо. Екскурсія залишається тією частиною нашого життя, яка дозволяє відволіктися від буденної, рутинної повсякденності, наповнюючи її яскравими різноманітними враженнями.

Отже, враховуючи поступальні кроки в напрямку світової інтеграції, державне регулювання економіки туризму в Україні націлене на ефективну роботу в першу чергу в напрямку розвитку внутрішнього туризму та європейської інтеграції. За підтримки всього світу Україна вибудовує своє місце в економічній та геополітичній архітектурі всесвіту. У цьому контексті важливим є завдання розробки концептуальних підходів до стратегії відновлення і відбудови нових видів туризму де екскурсія буде відігравати вагоме значення. Сьогодні екскурсія – методично продуманий показ визначних місць, пам'ятників історії і культури, в основі якого лежить аналіз екскурсантів об'єктів, що знаходяться перед очима, а також уміла розповідь про події, пов'язані з ними. Таким чином, туризм в Україні може і повинен стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням Українського народу і держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- ¹ Козловський Є. В. Правове регулювання туристичної діяльності : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. С. 50.
- ² Дорофєєва Х. М., Дорофєєва К. М. Аналіз впливу наявності об'єктів культурно-історичної спадщини на туристичну привабливість регіону. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 185-186.
- ³ Бабарицька В. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник. К.: Альтерпрес, 2012. 444 с.; Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2013. 178 с.; Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг: навч.-методичний посібник. Одеса: Астропринт, 2011. 216 с.; Любіцева О. О. Методика розробки турів: навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Альтерпрес, 2008. 300 с.; Федорченко В. К. Історія екскурсійної діяльності в Україні. Навчальний посібник. К. : Кондор, 2014. 166 с.
- ⁴ Ставицька І. В. Система MOODLE як засіб підвищення ефективності вкладання. Сучасні підходи та інноваційні тенденції у викладанні іноземних мов. <http://interconf.fl.kpi.ua/node/1290>.
- ⁵ Закон України Про туризм зі змінами 2022 рік №324/95-ВР від 15.09.1995, редакція від 16.10.2020 https://urst.com.ua/act/pro_turyzm
- ⁶ Бейдик, О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. С. 45.
- ⁷ Марценюк, Л. В. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні. *Економічний вісник. Секція : Економічна теорія*. 2015. № 3. С. 79.
- ⁸ Геродот. Історії в дев'яти книгах. К.: Наукова думка, 1993. С. 234.
- ⁹ Січинський В. Чужинці про Україну Київ: Фірма Довира, 1992. С. 145.
- ¹⁰ Там само. С. 147.
- ¹¹ Кирилюк Є. П. І. Франко й українська література на Закарпатті. *Жовтень*. 1965. № 10. С. 53-54.
- ¹² Франко І. Карпаторуське письменство XVII-XVIII вв. К.: Наукова думка, 1981. С. 225.
- ¹³ Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.) Тернопіль : Економічна думка, 2001. С. 9.
- ¹⁴ Там само. С. 16-17.
- ¹⁵ Данилів Т. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського). Мюнхен: Молоде Життя, 1966. С. 35-36.
- ¹⁶ Шандра В. М. Механізм технологічного оновлення економіки інноваційного спрямування: структура, задачі, функції, принципи. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 12 (66). С. 12-13.
- ¹⁷ Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>.

REFERENCES:

- ¹ Dashhuk Yu.Ye. Rekreacijny`j potencial regionu yak ob`yekt naukovy`x doslidzhen`. *Visny`k Harkivs`kogo nacional`nogo texnichnogo universy`tetu sil`s`kogo gospodarstva. Ekonomichni nauky`*. 2012. Vy`p. 126. S.36.

- ² Dorofeyeva X. M., Dorofeeva K. M. Analiz vply`vu nayavnosti ob`yektiv kul`turno-istory`chnoyi spadshhy`ny` na tury`sty`chnu pry`vably`vist` regionu. *Ekonomika i suspil`stvo*. 2017. № 13. S. 185-186.
- ³ Babary`cz`ka V. Ekskursoznavstvo i muzeyeznavstvo: navchal`ny`j posibny`k. K.: Al`terpres, 2012. 444 s.; Galasyuk S.S. Organizaciya tury`sty`chny`x podorozhej ta ekskursijnoyi diyal`nosti: navchal`ny`j posibny`k. K.: Centr uchbovoyi literatury`, 2013. 178 s.; Nezdoinov S. G. Organizaciya ekskursijny`x poslug: navch.-metody`chny`j posibny`k. Odesa: Astropry`nt, 2011. 216 s.; Lyubiceva O.O. Metody`ka rozrobky` turiv: navchal`ny`j posibny`k. 2-e vy`d., pererob. i dop. K.: Al`terpres, 2008. 300 s.; Fedorchenko V. K. Istoriya ekskursijnoyi diyal`nosti v Ukrayini. Navchal`ny`j posibny`k. K. : Kondor, 2014. 166 s.
- ⁴ Stavy`cz`ka I.V. Sy`stema MOODLE yak zasib pidvy`shhennya efekty`vnosti vkladannya. Suchasni pidxody` ta innovacijni tendenciyi u vy`kladanni inozemny`x mov. <http://interconf.fl.kpi.ua/node/1290>.
- ⁵ Zakon Ukrayiny` Pro tury`zm zi zminamy` 2022 rik #324/95-VR vid 15.09.1995, redakciya vid 16.10.2020 https://urst.com.ua/act/pro_turyzm.
- ⁶ Bejdy`k, O. O. Rekreacijno-tury`sts`ki resursy` Ukrayiny`: Metodologiya ta metody`ka analizu, terminologiya, rajonuvannya. Ky`yiv : VPCz «Ky`yivs`ky`j universy`tet», 2021. S.45.
- ⁷ Marcenyuk, L. V. Problemy` ta perspekty`vy` rozvy`tku tury`zmu v Ukrayini. *Ekonomichny`j visny`k. Sekciya : Ekonomichna teoriya*. 2015. № 3. S. 78.
- ⁸ Gerodot. *Istoriyi v dev`yaty` kny`gax*. K.: Naukova dumka, 1993. S. 234.
- ⁹ Sichy`ns`ky`j V. *Chuzhy`nci pro Ukrayinu* Ky`yiv: Firma Dovy`ra, 1992. S. 145.
- ¹⁰ Tam samo. S. 147.
- ¹¹ Ky`ry`lyuk Ye. P. I. Franko j ukrayins`ka literatura na Zakarpatti. *Zhovten`*. 1965. № 10. S. 53-54.
- ¹² Franko I. *Karpatorus`ke py`s`menstvo XVII-XVIII vv.* K.: Naukova dumka, 1981. S. 225.
- ¹³ Trofy`m`yak B. *Gimnasty`chno-sporty`vni organizaciyi v nacional`no-vy`zvol`nomu rusi Galy`chy`ny` (druga pol. XIX – persha pol. XX st.) Ternopil`* : Ekonomichna dumka, 2001. S. 9.
- ¹⁴ Tam samo. S. 16-17.
- ¹⁵ Dany`liv T. *Osnovopolozhny`k Plastu (Do 80-richchya z dnya narodzhennya profesora d-ra Oleksandra Ty`sovs`kogo)*. Myunxen: Molode Zhy`ttya, 1966. S. 35-36.
- ¹⁶ Shandra V. M. Mexanizm texnologichnogo onovlennya ekonomiky` innovacijnogo spryamuvannya: struktura, zadachi, funkciyi, pry`ncy`py`. *Aktual`ni problemy` ekonomiky`*. 2006. № 12 (66). S. 12-13.
- ¹⁷ Pro sxvalennya Strategiyi rozvy`tku tury`zmu ta kurortiv na period do 2026 roku. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>.